

Pogledi i djelovanje u socijalnoj politici Nikole Škrleca Lomničkog

Vlado Puljiz

Studijski centar socijalnog rada
Pravnog fakulteta
Sveučilište u Zagrebu

Pregledni članak

UDK: 304(497.5)(091)
Primljeno: studeni 1999.

*Autor analizira zakonodavnu i drugu aktivnost na području socijalne politike Nikole Škrleca Lomničkog, glavnog administratora u Hrvatskoj u drugoj polovini 18. stoljeća. Pri tome se najviše oslanja na njegov spis *Projectum Legum*, u kojem je zakonodavni odbor u kojem je Škrlec djelovao, pored ostalog, predložio neka rješenja za socijalne probleme u ugarsko-hrvatskom dijelu habsburškog carstva.*

Nikola Škrlec-Lomnički (1729.–1799.) najpoznatiji je hrvatski kameralist u drugoj polovini 18. stoljeća u doba vladavine Marije Terezije i Josipa II. Obavljao je funkciju predsjednika Sudbenog stola u Zagrebu, zemaljskog blagajnika i pronotara Kraljevstva. Kada je carica Marija Terezija 1767. godine osnovala Kraljevsko vijeće za Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, kao korak na putu ostvarivanja bečkih reformatorskih i centralističkih ambicija, postao je njegov najagilniji član. Nakon što je, zbog otpora hrvatskog plemstva, 1779. godine to vijeće ukinuto, Škrlec postaje izvijestitelj za Hrvatsku u Ugarskom namjesničkom vijeću u kojem djeluje do 1782. godine. To je već vrijeme vladavine cara Josipa II. s čijom se rigidnom centralizacijom i germanizacijom Nikola Škrlec ne slaže. Na položaju velikog župana u Zagrebu je od 1782. do 1785. godine kada odlazi u mirovinu. No nakon smrti Josipa II. i opoziva jozefinskih reformi ponovno postaje veliki zagrebački župan i na toj dužnosti ga zatiče smrt 1799. godine. Važno je dodati da je Nikola Škrlec, pored članstva u Kraljevskom namjesničkom vijeću i dužnosti velikog župana, bio ravnatelj zagrebačkog školskog okružja, a koje je obuhvaćalo Hrvatsku, Slavoniju, Primorje i Rijeku. Kao što je poznato, tada je u Zagrebu (1776.) osnovana Kraljevska akade-

mija s tri fakulteta: teološkim, filozofskim i pravnim.¹

Kameralizam je germanska varijanta merkantilizma čiji je temeljni cilj poboljšanje vještine upravljanje državom radi ostvarenja opće dobrobiti. Radi preciznijeg određenja kameralizma citirat ćemo V. Lunačeka: "Tu su sadržana i stanovita načela tada nove struje prirodnog prava, a ima već i nekih dodirnih točaka s naukom fiziokratske škole, pa čak i klasičnog liberalizma. Glavni su ciljevi toga kameralističkog smjera bili uglavnom ovi: ekonomsko jačanje i osamostaljivanje seljaka-podložnika, te postepeno smanjivanje feudalnopравnih prerogativa zemaljske gospode, što jače favoriziranje razvoja trgovine, obrta i industrije; znatno povećanje poreza; uvođenje jake centralizirane javne uprave s profesionalnim činovnicima, koja je imala zamijeniti srednjovjekovni feudalni sistem uprave, kako su ga u Ugarskoj i Hrvatskoj predstavljali saborski 'staleži i rodovi', županije i slobodni gradovi" (Lunaček, 1999.:431).

E. Pusić smatra da kameralizam ima korišćene u prosvjetiteljskom racionalizmu i da je njegov cilj usavršavanje ljudi koje se ostvaruje djelovanjem uprave (Pusić, 1996.:22–23).

Najpoznatiji kameralisti, koji su u Škrlecovo vrijeme utjecajni savjetnici na habsburškom

¹ Obrazloženje za osnivanje Kraljevske akademije je bilo "da se putem pravilnog i razmjernog rasporeda škola pruži i onim vjernim našim podanicima koji su nastanjeni u ovim kraljevinama prilika da svoju djecu odgoje kao nadu domovine i da mogu izučiti potrebne i za svaki stalež odgovarajuće nauke". (Citirano prema V. Lunaček, Hrvatski kameralist Nikola Škrlec Lomnički, u Zborniku *Nikola Škrlec Lomnički 1729–1799.*, sv. 1, HAZU, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1999., str. 440.)

dvoru, bili su Johann Heindrich Gottlob Justi (1705.-1771.) i Josip Sonnenfels (1733.-1817.). Justi tako ističe princip "općeg blaženstva (*Allgemeine Glückseligkeit*), za koje smatra da je glavni zadatak države, a Sonnenfels zagovara "opće dobro" (*das allgemeine Beste*) kao ideju vodilju državne uprave. Država treba osigurati svojim podložnicima minimum egzistencije, a to joj pruža placet za široko reguliranje društvenih odnosa. Drugim riječima, "opće dobro" prema Sonnenfelsu znači puno osiguranje sigurnosti i ugodnosti (*Bequemlichkeit*). To znači da svaki građanin treba imati mogućnost da vlastitom marljivošću osigura vlastitu egzistenciju (*Unterhalt*). Tako se postiže "opće blagostanje" (*Allgemeine Wohlfahrt*).²

Ove ideje velikog bečkog kameralista Sonnenfelsa prihvatio je i Nikola Škrlec Lomnički, a iz njegove knjige *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz* (Osnove uprave, trgovine i financija), kameralne su znanosti učili polaznici Kraljevske akademije u Zagrebu.

Habsburškim vladarima Mariji Tereziji i Josipu II. kameralizam je poslužio kao doktrina na kojoj su utemeljili svoju "revoluciju odzgo", kojom su htjeli modernizirati i ojačati austrijsku monarhiju u konkurenciji s drugim europskim silama toga doba kao što su bile Engleska, Francuska, a posebno ojačana Pruska s kojom je Austrija imala ratove oko nasljedstva njemačkog carstva. Treba reći da je Austrija u to vrijeme razvojno zaostajala za Zapadnom Europom, u kojoj će se uskoro dogoditi "dvojna revolucija": u Engleskoj industrijska, a u Francuskoj politička (Hobsbawn, 1962.:1-4). Zapadna Europa tako postaje "jezgra" gospodarskog razvoja, dok je, s druge strane, Istočna, a dijelom i Srednja Europa razvojnja "periferija", jednostavno stoga što u njoj industrijalizacija kasni nekoliko desetljeća (Berend, Ranki, 1996.). Nadalje, na periferiji nema spontanog razvoja, koji se, zahvaljujući višestrukome stjecaju okolnosti, desio na europskom Zapadu, nego ovdje modernizaciju i razvoj treba naprosto izvana inducirati. Taj zadatak prevladavanja feudalnog "ancien régime"

mea" može preuzeti jedino država. Kao najbolji primjer induciranog razvoja obično se uzima Njemačka, koja je uvijek zazirala od engleskog liberalizma i u kojoj je država imala sve poluge gospodarskog i socijalnog razvoja (Gerschenkron, 1962.).

U samoj Habsburškoj monarhiji Hrvatska je zajedno s nešto razvijenijom Mađarskom činila zaostali dio. U našim je krajevima bilo dosta teško pokrenuti razvoj, jer za njega nije bilo dovoljnih pretpostavki u društvenoj i ekonomskoj strukturi. U takvim okolnostima postojala je opasnost da se umjesto stvarne dogodi "simbolička modernizacija", kako je nazivaju Berend i Ranki.

Mjere koje austrijski vladari Marija Terezija i Josip II. provode u drugoj polovini 18. stoljeća odnose se na niz oblasti kao što su gospodarstvo, školstvo, zdravstvo, poreski sustav, vojska i slično.³

Po prirodi stvari neke od tih mjera mogu se svrstati u područje socijalne politike, kako ga danas shvaćamo. U Hrvatskoj se koncipiranjem tih mjera u duhu bečkog kameralizma bavio Nikola Škrlec Lomnički. On je kao glavni autor, uz suradnju drugih članova privrednog odbora, izradio *Projectuim Legum motivatum in Objecto Oeconomiae Publicae et Commercii perferenarum* (Obrazloženi prijedlog zakona koji bi trebalo donijeti na području narodne ekonomije i trgovine). On je taj prijedlog izložio Visokom kraljevskom odboru za trgovačka pitanja 1791. godine i to u svojstvu "pravog tajnog državnog savjetnika Njegova carskog i kraljevskog prejasnog veličanstva, i Veliki župan Zagrebačke županije".⁴ Drugi važan rad Nikole Škrleca je *Descriptio*, koji je, prema Lunačeku, prvi put vjerojatno (nema oznake godine i mjesta tiskanja) tiskan za vrijeme Škrlecova života. *Projectum Legum* predstavlja projekt zakonskih članaka i stavaka namijenjenih unapređenju gospodarstva, dok *Descriptio physico-politicae situationis Regni Hungariae* sadrži opis stanja te razne prijedloge promjena. Oba spisa "...sadržavaju opširan i stručno obrazložen program ekonomskopolitičkih re-

² J. Sonnenfels, *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz I*, 5. izdanje, Beč, 1786. Navedeno prema V. Lunaček, op. cit., str. 431.

³ O tome smo opširnije pisali u prilogu za kolokvij o Nikoli Škrlecu Lomničkom, kojeg organiziraju HAZU i Pravni fakultet u Zagrebu. Vidjeti: V. Puljiz, *Nikola Škrlec Lomnički i počeci modernizacije Hrvatske*, rukopis.

⁴ Rad je na latinskom jeziku tiskan u tiskari Ludovika Webera u Požunu 1826. godine, a njegov latinski izvornik i hrvatski prijevod paralelno su tiskani u publikaciji: *Nikola Škrlec Lomnički 1729-1799*, u izdanju HAZU i Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1999. godine.

formi, koje bi po njegovu mišljenju trebalo provesti, da bi se privreda Ugarske i Hrvatske podigla iz svoje zaostalosti" (Lunaček, 1999.: 446).

Mi ćemo u nastavku teksta upozoriti na neka zakonska rješenja i prijedloge koje sadrži Škrlečev *Projectum Legum*, a spadaju u okvir socijalne politike u njenom širokom značenju. Pri tome ćemo poštivati redosljed kojim su ti problemi prezentirani u Škrlečevu tekstu.

O NASELJAVANJU U OPUSTJELA PODRUČJA

U drugoj polovini 18. stoljeća u od Turaka oslobođena područja, naročito u Slavoniji, naseljavaju se stranci, ali i domaći ljudi. Tako je 1766. u Beču osnovana Kolonijalna komisija, a između 1766. i 1771. godine, dakle za pet godina, u Hrvatsku se doselilo 4.878 njemačkih obitelji s 16.983 člana, a između 1784. i 1789. godine doselilo se daljnjih 7.600 obitelji s oko 38.000 stanovnika (Mirković, 1758.:171). Poznato je da su Nijemci, a i drugi doseljenici, donijeli nove metode obrade zemljišta, nove zimate, te tako unaprijedili gospodarstvo.

U članku I., stavak 1. *Projectuma* Škrlec predlaže:

"Neka kolonije stranaca koje će se osnivati u trenutačno praznim dijelovima našeg kraljevstva uživaju šestogodišnje izuzeće ne samo od poreza, već i od drugih javnih tereta, npr. javnih radova, davanja novaka, zaprega za vojsku i obroka za uzdržavanje vojnika." (Str. 93).

U stavku 2. istog članka stoji:

"Čak i ako takve kolonije osnivaju domoročci, neka uživaju ista izuzeća uz pridržavanje uvjeta propisanih 1791. u članku 55." (Str. 93).

Prema tome, predlaže se značajna gospodarska i socijalno-politička mjera naseljavanja i olakšica naseljenicima u od Turaka oslobođena i od stanovništva ispražnjena područja. U obrazloženju predloženih članaka Škrlec podsjeća da je zakon o naseljavanju donesen još 1723. godine, a on predlaže njegovo proširenje u pogledu olakšica, kao i njegovo protezanje na domaće stanovništvo (domoroce). Tako se

postizu dva cilja: s jedne strane koriste se nove površine za poljoprivrednu proizvodnju, a s druge strane zbrinjavaju viškovi stanovništva u drugim krajevima, koji bez toga postaju socijalni problem.⁵

Ovdje treba dodati da je brojnosti stanovništva i njegovo tretiranje kao bitnog gospodarskog resursa u doba Marije Terezije i Josipa II. posvećivana velika pažnja. Uostalom, 1754. godine proveden je prvi popis stanovništva u našim krajevima, nazvan "terezijanskim popisom". Međutim, njegovi rezultati nikad nisu objavljeni. Godine 1785. objavljen je drugi, tzv. jozefinski popis, koji je izazvao žestoki sukob cara i plemstva, a protiv njega su se pobunili i hrvatski plemići, jer je dirao u njihova prava i nadležnosti nad podanicima.⁶

O ŽIDOVIMA I CIGANIMA I POTREBI DA IMAJU STALAN IZVOR PRIHODA

Poznato je da su Židovi i Cigani tijekom srednjeg vijeka, a u drastičnom obliku i u 20. stoljeću, bili stigmatizirane i progonjene etničke skupine. Kod velikih nesreća koje su harale u srednjem vijeku, kao npr. kod epidemije kuge, proglašavani su krivcima i masovno su stradavali. Škrlec iznosi zanimljiv podatak da je u Ugarskom kraljevstvu bilo 80.894 Židova, što je činilo 1,25% sveg stanovništva. Značajno je da im je car Josip II. omogućio pristup svim profesijama, pa tako i obrtu, trgovini i poljoprivredi.

U članku II., stavak 4. *Projectuma* stoji:

"Židovi koji već prebivaju u našem kraljevstvu proglašavaju se slobodnima da obavljaju sve djelatnosti kojima se mogu uzdržavati, i zato ih svi cehovi moraju primiti na naukovanje." (Str. 97).

Škrlec konstatira da su naredbe Josipa II. uistinu potakle Židove da uđu u do tada za njih nedostupna zanimanja. On navodi da su se u starom Budimu, gdje ih je živio veći broj, počeli baviti drugim profesijama. No istovremeno upozorava da nije postignuto "... da ih cehovi prime na naukovanje, iako se ovim putem najlakše može značajnom dijelu Židova

⁵ Rješenje socijalnih problema agrarnim reformama poznato je još iz doba braće Gracchus u starom Rimu, u nas je korišteno nakon Drugog svjetskog rata, a u znatno manjoj mjeri nakon Domovinskog rata. (Npr. naseljavanje Janjevaca ili dođjela bivšeg društvenog zemljišta braniteljima.)

⁶ Civilna Hrvatska i Slavonija u današnjem teritorijalnom opsegu su tada imale ukupno 1.476 tisuća stanovnika. Izvor: J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981.*, Globus, Zagreb, 1987., str. 87.

omogućiti siguran izvor prihoda. Zato je odbor zaključio da se to mora osigurati javnim zakonom" (str. 99). Po svemu sudeći, cehovi su se opirali prijemu Židova na naukovanje, pa se Škrlec i drugi autori *Projectuma* žele suprostaviti toj praksi, a kao dodatni argument navode da je i medicinski fakultet u Budimpešti već primio Židova u svoj gremij, pa taj primjer moraju slijediti i drugi cehovi. Pravi smisao ovog propisa vidi se iz stavka 5. istog članka koji glasi:

"Suprotno tome, svi koji nakon opetovanih opomena lokalne jurisdikcije ne prihvate tražan izvor prihoda neka se smatraju skitnicama i dokoličarima. Strani Židovi neka se više ne puštaju u zemlju." (Str. 99).

Radi provođenja ove odredbe, a kako bi se "... moglo odijeliti *strane* Židove, a i domaće *skitnice* ili *varalice* od drugih, svaki Židov (osim znatnijih, inače poznatih trgovaca) mora od lokalne jurisdikcije pribaviti svjedodžbe o pozivu kojim se bavi." (str. 99). Oni koji nemaju takvu svjedodžbu mogu se udaljiti iz zemlje. Ovdje vidimo diskriminaciju Židova, koji moraju dokazivati ono što se za druge građane podrazumijeva, a sam Škrlec upozorava da njihov prekomjeran broj može štetiti Ugarskom kraljevstvu, jer "Mnoštvo je njih, naime, po osnovi zakupa uspostavilo različite monopole kojima je to kraljevstvo pritisnuto i mnoštvo je njih iscijedilo seljake, glavnu bazu države do te mjere da se ovi ne mogu više oporaviti." (Str. 99).

Nešto drugačija odredba namijenjena je Ciganima. Njih, prije svega, treba sedentarizirati, kako je to već dosta rigoroznim mjerama pokušavala učiniti carica Marija Terezija.

U stavku 7. članka II. stoji:

"Tako svaki Ciganin mora prihvatiti podložnost nečijoj zemaljskoj vlasti, ili stupiti u neku profesiju, a u oba slučaja pribaviti nužne isprave. Koji ih ne bude imao neka kao skitnica bude udaljen iz kraljevstva." (Str. 101).

U obrazloženju ove odredbe Škrlec podsjeća da je u vrijeme vladavine Marije Terezije osjetno smanjen broj Cigana. S tim ciljem prakticirala se i drastična mjera oduzimanja djece, a Škrlec i njegov odbor smatraju da se to ne može ozakoniti. U doba Josipa II., zbog puštanja kontrole, broj Cigana je opet narastao, pa se u *Projectumu*, umjesto ranijih oštrih mjera kao što je oduzimanje djece, predlaže njihovo udaljšavanje iz kraljevstva. Nadalje, Cigane, prema *Projectumu*, treba primati na nau-

kovanje u cehove, osobito tesarski, jer su oni vični tom zanatu. No u stavku 8. dodaje se: "Jedino bavljanje muzikom neka se Ciganima ne računa kao stalan način uzdržavanja." (Str. 101). Muzikom se Cigani mogu baviti jedino praznikom, a drugih dana ako ih pozovu zemaljske vlasti. Naglašava se da pritom moraju imati i neko drugo zanimanje, jer je njihovo muziciranje obično vezano uz skitnju, a nju treba onemogućiti. Zanimljiva je i odredba u *Projectumu* prema kojoj se Ciganima koji se ne bave poljoprivredom zabranjuje posjedovanje konja, a pogotovo trgovina konjima kojoj su, kako stoji, veoma sklони. Uostalom, Cigani su poznati i kao kradljivci konja, a to je pošast koju treba iskorijeniti. Iznimka od ove zabrane su Cigani koji se počnu baviti poljoprivredom. Oni mogu posjedovati, ali ne i trgovati konjima, osim uz pisanu dozvolu. Tek druga generacija Cigana-poljoprivrednika može slobodno trgovati konjima.

Dakle, Cigani se nastoje vezivati uz zanimanja od kojih će živjeti, a njihovo se skitalaštvo i parazitizam, kojeg autori *Projectuma* osuđuju, želi iskorijeniti.

O SPRJEČAVANJU PREKOMJERNOG BROJA ŽELIRA

Želiri su bili oni ljudi u selu koji su imali samo kuću, okućnicu, ili malo zemlje ali samo do osmine selišta, pa su stoga činili seosku sirotinju. U našim krajevima su ih još nazivali kmetiči, delopoljci, stanovnici, hišari, prezemljaki, a u literaturi se još spominju kao inkvilini, haulsleri ili cottageri. Pored njih u selu je postojao bezemljaški sloj podželira, koji nisu imali ništa, nego su kao sluge i najamnici živjeli kod bogatijih seljaka. Želiri i podželiri bili su najviše izloženi siromaštvu i bijedi, a u krizama su prvi stradavali od gladi. Mnogi od njih pretvarali su se u prosjake kojih je, prema Bičaniću, a koji se poziva na jednu procjenu Schwatnera, u Ugarskoj početkom 19. stoljeća bilo oko 70 tisuća (Bičanić, 1952.:112).

Razumljivo je da Škrlec u *Projectumu* želi re (a pod njima sigurno podrazumijeva i podželire) tretira kao potencijalni remetilački faktor, pa ih nastoji, u skladu s kameralističkim shvaćanjem stanovništva kao gospodarskog resursa, želi prevesti u produktivne kategorije.

U članku III. stavak 11. *Projectuma* je zapisano:

“U onim dijelovima kraljevstva u kojima je već broj želira porastao više no što je normalno, ako bude proglašeno novačenje, neka se novaci odabiru najprije među želirima i njihovim sinovima. Također, gradovi neka želirima daju prednost pri pripuštanju u građanstvo, a cehovi pri uzimanju na nauk.” (Str. 103).

U obrazloženju Škrlec iznosi podatak da je 1787. godine želira, dakle siromašnih seljaka, u Ugarskom kraljevstvu bilo 793.270, a seljaka sa selištima 505.708. To znači da se socijalna situacija dosta pogoršala na selu, jer je previše stanovnika s nesigurnim izvorom prihoda. Škrlec smatra da povećanju broja želira pogoduje nasljedni sistem, kojeg u njemačkom kulturnom krugu nazivaju *Anerbenrecht*, a prema kojem imanje nasljeđuje najstariji sin dok ostali, uz ne baš veliku naknadu, odlaze i moraju tražiti drugi izvor egzistencije, odnosno većina njih dospijeva u želirski status. Budući da se, zbog poštivanja privatnog vlasništva, ne može dirati u nasljeđivanje, zakonodavcu preostaje da ovo bezemljaško stanovništvo usmjeri na druga zanimanja, a prije svega u vojsku i zanate. U obrazloženju prijedloga ove odredbe piše: “Ako se novake bude uzimalo najprije među želirima, bit će očuvana populacija na selištima; ako želiri budu pristupali zanatima i umijećima, uklonit će se jedna od velikih zapreka koje su dosad ometale industrijski manufakturni napredak.” (Str. 105).

Nije posve jasno zašto Škrlec misli da su želiri ometali industrijski ili manufakturni razvoj, jer on za tu tvrdnju ne iznosi argumente. No svakako je pozitivno njegovo nastojanje da se otvaraju putovi kretanja siromašnog seoskog stanovništva prema drugim zanimanjima koje donosi gospodarski razvoj. Uostalom, podsjećamo da je britanski Stari zakon za siromašne (*Old Poor Law*), koji je, pored ostalog, obvezivao na kontrolu prosjaka i skitnica u parohijama u kojima su živjeli, upravo radi razvoja industrije i drugih grana gospodarstva, a koji traži slobodnu i mobilnu radnu snagu, ukinut 1834. godine kada je donesen Novi siromaški zakon (*New Poor Law*), koji je označio početak velike britanske liberalne ere. Prema tome, mobilni viškovi stanovništva bili su preduvjet industrijskog razvoja, a u Ugarskom kraljevstvu, kojem je u vrijeme izrade *Projectuma* pripadala Hrvatska, te su viškove radne snage prije svega činili želiri i podželiri.

Ovdje treba dodati da se Nikola Škrlec u svom drugom spisu *Descriptio* zalagao za osnivanje domova za prisilni rad (*domus laboratoriae*) namijenjenih lijenčinama, besposličarima i skitnicama. Smatrao je da se tako može likvidirati raširena poštast prosjačenja (Lunaček, 1999.:453).

O UDOVIČKIM MIROVINAMA

U *Projectumu* nalazimo i neka razmišljanja o udovičkim mirovinama. Ona su, doduše, usputna, ali su za nas zanimljiva. Naime, Škrlecov odbor koji je pripremio dokument *Projectuma* predložio je osnivanje dviju javnih blagajni: trgovačke i blagajne za nepredviđene potrebe Kraljevstva. Škrlec detaljno raspravlja o izvorima prihoda i namjeni ovih blagajni. Glavni je cilj trgovinske blagajne unapređenje trgovine, koja jača fiskalnu moć države. Novac je, misli Škrlec, osnovna pretpostavka ratovanja, a i temelj reorganizacije države na novim, kameralističkim načelima. On piše: “U sadašnjoj situaciji u Europi novac se s pravom smatra osnovom svake djelatnosti, ne samo da se ratovi vode uz ogromne troškove, nego i uvođenje svih korisnih javnih ustanova traži veliku količinu novca.” (Str. 349). Zato je važna trgovinska javna blagajna, koju treba odvojiti od drugih javnih blagajni.

U članku o trgovinskoj blagajni nalazimo sljedeći stavak 6. o udovičkim mirovinama:

“Nijedna udovica vršioca bilo koje plemnitije javne službe ne smije više primati mirovinu. Suprotno tome, neka dosad uobičajeni *mirovinski odbici* idu u trgovinsku blagajnu. Ovo neka se proširi i na županijske i gradske službe. Što se tiče tehničkih službi, kao što su niži službenici vijeća i komore, službe carima, solnog monopola, podavanja živeža i tome slično, neka se ustanova *udovičke blagajne* zadrži. Uprava nad tom blagajnom neka bude izdvojena, i neka pripadne kraljevskoj ugarskoj komori. Iz blagajne neka se mirovine dodjeljuju isključivo siromašnim udovicama ugarskih državljana.” (Str. 383).

U obrazloženju ove odredbe stoji da su propisima iz 1723. godine prihodi od povišice cijene soli određeni kao izvor plaće zaposlenih u upravnim organima. Udovičke mirovine su financirane iz udovičke blagajne, koja se puni mirovinskim odbicima iz plaće. Te mirovine mogu dobiti žene koje nakon muževe smrti ne-

maju nikakav izvor prihoda. Kako prema domovinskim zakonima na više službe treba postavljati plemiće s posjedima, to njihove udovice ne mogu ostati bez prihoda, pa im ne trebaju mirovine, zato mirovinske odbitke njima namijenjene treba usmjeriti u trgovinsku blagajnu.

S druge strane, u nižim tehničkim javnim službama mogu raditi plemići bez posjeda. Njihove udovice mogu dospjeti u oskudicu, pa je ispravno da se za njih zadrže udovičke blagajne. No te blagajne treba izdvojiti iz općeg fonda mirovinskih odbitaka, i njima treba upravljati ugarska kraljevska komora.

Prema tome, ovdje se radi o restrikcijama u dodjeli udovičkih mirovina i njihovom usmjeravanju na siromašne udovice državnih službenika.

O ŠKOLSTVU

U uvođenju osnovnog školstva kao obveznog u Europi su u osamnaestom stoljeću prednjačile protestantske zemlje. U njima je država preuzela kontrolu nad lokalnim parohijalnim crkvenim školama i tako uspostavila obveznu mrežu osnovnih škola. Takav primjer uvođenja obveznog osnovnog školstva nalazimo u Pruskoj u doba vladavine Friedricha Velikog 1763. godine. Isto tako je u Švedskoj 1779. godine parohijalno svećenstvo pozvalo na obvezno osnovno obrazovanje za sve (Puljiz, 1997.: 126-128).

U Austriji je Marija Terezija 1777. godine izdala uredbu *Ratio educationis totiusque rei literariae* koja se odnosila na ugarski dio carstva. Njome se ustanovljuju propisi osnivanja i održanja škola, ali se ipak ne uvodi obvezno osnovno školovanje. Prvo postoje jednogodišnje škole, a tek se u 19. stoljeću uvode dvogodišnje, "trivijalne škole". Trogodišnje se škole osnivaju u većim naseljima. Važno je da su se škole dijelom uzdržavale iz terezijanske "hercovačke matice narodnih učionica" (*fundus scholarum nationalium Croaticus*), koja je utemeljena 1773. godine. U početku je taj fond imao kapital od 20 tisuća forinti.

Na promjene u školstvu najvažnijeg je utjecaja imalo ukidanje reda Družbe Isusove 1773. godine od strane pape Klementa XIV. To je značilo da je u školstvu nestao jezuitski monopol. Carica Marija Terezija iskoristila je priliku i Reskriptom iz 1776. godine osnovala je Kraljevsku akademiju u Zagrebu s tri fakulteta.

Nikola Škrlec Lomnički bio je zadovoljan secularizacijom školstva. On je u govoru na prvoj sjednici profesorskog zbora Kraljevske akademije osudio stari jezuitski sustav obrazovanja kojeg je obilježavalo "barbarstvo skolastičkog cjepidlačenja" i što je konačno "...briga za obrazovanje poseban zadatak kraljevske vlasti" (str. 67). Treba dodati da je veliku ulogu u sveučilišnoj reformi imao savjetnik Marije Terezije Gerhard van Swieten, kojem Škrlec u svom govoru posmrtno odaje počast za ovaj veliki korak u razvoju zagrebačkog sveučilišta.

Prema tome, u *Projectumu* nema riječi o školstvu, ali je bila vrlo značajna uloga Nikole Škrleca u marijaterezijanskim mjerama s ciljem razvoja, naročito visokog školstva Hrvatske.

O ZDRAVSTVU

Zdravstvene institucije u srednjem vijeku razvijale su se u kontekstu politike prema skitnicama i prosjacima. Sirotišta, azili, milosnice, lazareti i bolnice služili su uglavnom za zbrinjavanje i kontrolu prosjaka i skitnica. To su, u stvari, prvi oblici javnog zdravstva koji će se postupno razvijati do današnje sveobuhvatne javne zdravstvene službe. U Švedskoj se otprilike počevši od 1750. godine pojavljuju prve javno i dobrovoljno organizirane bolnice, a od 1763. godine liječnici moraju imati certifikat eda bi imali pravo na obavljanje prakse.

Što se tiče Škrlecovog doba i njegovog djelovanja na razvoj zdravstva u Hrvatskoj vrijedno je zabilježiti da je on 1790. godine kao veliki župan zagrebački potaknuo gradnju bolnice milosrdne braće u Zagrebu. Ona je bila smještena na početku Ilice, kod Harmice, odnosno današnjeg Trga bana Jelačića. Gradnja bolnice je započela 1794. godine. No zapela je zbog nedostatka sredstava. Tek je 1800. godine, dakle nakon smrti Nikole Škrleca, biskup Maksimilijan Vrhovac osigurao potrebna sredstva za dovršetak bolnice. Zanimljivo je da je potreba za izgradnjom bolnice potencirana zaraznim bolestima koje su harale u Zagrebu i okolici, a da su u nju prvo smješteni ranjeni vojnici. Bolnica je otvorena 1804. godine i povjerena je brizi milosrdne braće. Na otvorenju bolnice govorio je na hrvatskom jeziku kanonik Marko Rafaj, a na njemačkom grof Josip Sermage (Lunaček, 1999.:444-445).

Nema sumnje da je ovdje potrebno istaknuti ulogu biskupa Maksimilijana Vrhovca, naj-

većeg mecene na zagrebačkoj biskupskoj stolici. O njegovom djelovanju u karitativnoj djelatnosti je zapisano: "... za siročad bez oca i majke podigao je u Zagrebu sirotište te mu još u oporuci ostavio 55.000 for. za uzdržavanje. Pobrinuo se za nemoćne svećenike. G. 1804. doveo je u Zagreb milosrdnu braću te 1819. darovao za njihovu bolnicu 10.000 for." (*Zasluzni Hrvati XIX st.*, MCMXCII).

Kao što vidimo, Maksimilijan Vrhovac je nastavio djelo Nikole Škrleca na izgradnji zagrebačke bolnice. Zanimljivo je da su se sudbine ta dva značajna Hrvata druge polovine 18. stoljeća ispreplele mnogo ranije, kod osnivanja Kraljevske akademije. Naime, najmlađi profesor na Pravnom fakultetu prilikom njegova os-

nivanja 1776. godine bio je upravo Maksimilijan Vrhovac, koji će kasnije postati zagrebačkim biskupom.

* * *

Nama u ovom prilogu nije bio cilj prikazati socijalnu politiku u Hrvatskoj u drugoj polovini 18. stoljeća. Za to bi trebala opsežna istraživanja i usporedbe podataka. Htjeli smo jednostavno upozoriti na neke socijalne probleme tadašnje Hrvatske kojima se bavio Nikola Škrlec Lomnički i za koje je predlagao zakonske mjere u svom *Projectumu*. Ovaj prilog može poslužiti kao građa za sustavni pregled socijalne politike tog doba, koji će, nadamo se, jednom biti napravljen.

LITERATURA

- Berend, I. T., Ránki, G. (1996.) *Europska periferija i industrijalizacija 1780.-1914*. Zagreb: Naprijed.
- Bičanić, R. (1951.) *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji (1750-1860.)*. Zagreb: JAZU.
- Gelo, J. (1987.) *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*. Zagreb: Globus.
- Gerschenkron, A. (1962.) *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge, Massachusetts.
- Hobsbawn, E. J. (1962.) *The Age of Revolution - Europe 1789-1848*. London.
- Lunaček, V. (1999.) Hrvatski kameralist Nikola Škrlec Lomnički, u: *Nikola Škrlec Lomnički 1729-1799.*, sv. 1. (zbornik). Zagreb: HAZU, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Mirković, M. (1958.) *Ekonomska historija Jugoslavije*. Zagreb: Ekonomski pregled.
- Puljiz, V. (1999.) *Nikola Škrlec Lomnički i počeci modernizacije Hrvatske*, rukopis.
- Puljiz, V. (1997.) *Socijalne reforme Zapada*. Zagreb: Revija za socijalnu politiku.
- Pusić, E. (1996.) *Nauka o upravi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Škrlec, N. (1999.) Govor Nikole Škrleca Lomničkog profesorskom vijeću Akademije od 11. listopada 1776., u: *Nikola Škrlec Lomnički 1729-1799.*, sv. 1. (zbornik). Zagreb: HAZU, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Škrlec, N. (1999.) *Obrazloženi prijedlog zakona (Projectum Legum)*, u: *Nikola Škrlec Lomnički 1729-1799.*, sv. 1. (zbornik). Zagreb: HAZU, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Zasluzni Hrvati XIX st.* Tiskara Rijeka, MCMXCII.